

**Archidiecezja Gnieźnieńska w świetle sprawozdań
duszpasterskich 1950–1981, wybór źródeł i oprac.
Kazimierz Śmigiel, Bydgoszcz 2007, ss. XXVI, 492**

Dzieje Archidiecezji Gnieźnieńskiej są przedmiotem stosunkowo obszernej literatury przedmiotu, pióra głównie historyków duchownych. Wyróżnić należy przede wszystkim prace księży: M. Aleksandrowicza¹, K. Śmigła², S. Wilka³ i Z. Zielińskiego⁴. Omówiono w nich różne aspekty działalności Kościoła gnieźnieńskiego, między innymi sprawy administracji, relacje Kościół–państwo, życie i działalność niektórych hierarchów oraz księży diecezjalnych i zakonnych, represje duchowieństwa w PRL. Brak natomiast opracowań monograficznych poświęconych życiu wewnętrznemu tego Kościoła, to znaczy duszpasterstwu i życiu religijnemu. Ważnym krokiem prowadzącym do wypełnienia tej luki badawczej jest omawiana tu publikacja, przygotowana przez wymienionego wyżej ks. prof. K. Śmigła, znanego i uznanego historyka Kościoła katolickiego w Wielkopolsce, długoletniego wykładowcę Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie, później profesora Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego i Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy. Zaznaczyć trzeba, że ks. K. Śmigiel jako edytor źródeł dał się poznać już przed kilku laty ważnym, znakomicie opracowanym wyborem materiałów źródłowych dotyczących Kościoła katolickiego w Bydgoszczy w okresie zaboru pruskiego i w pierwszych latach II Rzeczypospolitej⁵.

¹ M. Aleksandrowicz, *Zarys dziejów Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, „Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej”, Gniezno 2005, s. 21–40; tenże, *Źródła rękopiśmienne do dziejów archidiecezji gnieźnieńskiej w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 419–448.

² K. Śmigiel, *Duchowieństwo parafialne Archidiecezji Gnieźnieńskiej w świetle materiałów wizytacyjnych biskupa Antoniego Laubitza (1925–1939)*, „Studia Gnesnensia” 8 (1984–1985), s. 68–84; tenże, *Florian Stablewski. Arcybiskup gnieźnieński i poznański 1841–1906*, Gniezno 1993; tenże, *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002; tenże, *Walka władz hitlerowskich z katolickim kultem religijnym na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej w latach 1939–1945. Studia historyczne*, red. M. Zywczyński, Z. Zieliński, t. II, Lublin 1968, s. 251–387.

³ S. Wilk, *Archidiecezja Gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej. Administracja Archidiecezji pod rządami prymasów – kardynała Edmunda Dalbora i kardynała Augusta Hlonda*, Lublin 1987.

⁴ Zob. m.in.: Z. Zieliński *Katolicka mniejszość niemiecka w Wielkopolsce i na Pomorzu 1918–1939*, Poznań 2001; tenże, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003.

⁵ *Opisy parafii i kościołów bydgoskich 1791–1921. Wybór źródeł*, wybór i oprac. K. Śmigiel przy współpracy G.A. Dominika, Bydgoszcz 2004, ss. 335.

Omawiana edycja archiwaliów obejmuje w kolejności: wstęp, objaśnienia terminologii kościelnej, wykaz ważniejszych źródeł i opracowań, publikowane dokumenty (w układzie chronologicznym), indeksy osób oraz miast i miejscowości, spis ilustracji. Edycję poprzedza *Słowo wstępne* pióra ks. kard. Józefa Glempa, prymasa Polski. Książd Prymas podkreśla w nim znaczenie duszpasterstwa, które stanowi *istotny nerw działalności Kościoła*.

Niezbędną i ważną część opracowania tworzy wstęp pióra ks. K. Śmigła, w którym wyjaśnia on cel wydawnictwa, zakres chronologiczny i rzeczowy edycji oraz zamieszcza rys dziejów Archidiecezji Gnieźnieńskiej po roku 1945. Otóż chronologicznie edycja obejmuje materiały z lat 1950–1981. Dobrze wiadomo, iż w tym przedziale czasowym miały miejsce ważne dla Polski i Polaków wydarzenia: nasilona stalinizacja, odwilż gomułkowska, działania „wczesnego” Gierka. Przez cały ten czas władze komunistyczne prowadziły, z różnym natężeniem, walkę z Kościołem. Ten ostatni stanowiąc jednolitą, zwartą całość, konsekwentnie prowadził pod przewodnictwem kardynała Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski, pracę duszpasterską. Intensyfikacji tej pracy służyły bez wątpienia Wielka Nowenna przed Tysiącleciem Chrztu Polski (1957–1965), Millennium (1966) i wybór papieża Polaka (1978). Niestety, w publikowanych materiałach występują luki. Brak mianowicie sprawozdań duszpasterskich za lata: 1957, 1961–1963, 1976, 1980. Autor wyjaśnia przyczyny tych luk. I tak, na przykład, sprawozdania za lata 1961–1963 zostały przedstawione na posiedzeniach Kongregacji Dziekanów, jednak ich teksty nie trafiły do akt tego organu i następnie do archiwum. Brak materiałów za lata wcześniejsze, to znaczy 1945–1949, a więc odnoszących się do działalności duszpasterskiej Kościoła w pierwszych latach Polski pod rządami komunistów.

Oczywiście, interesujące nas materiały mają charakter urzędowy i odnoszą się do Archidiecezji Gnieźnieńskiej w granicach ustalonych jeszcze w 1925 r. W tych granicach przetrwała ona do 1992 r., kiedy to w życie weszła bulla Jana Pawła II *Totus tuus Poloniae populus*, wprowadzająca nowy podział diecezji.

Zasadniczą część edycji stanowi 26, powtórzę raz jeszcze, urzędowych sprawozdań Kongregacji Dziekanów. Przechowywane są one w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie w zespole Akt Kurii Metropolitalnej (AKM I), w skład którego wchodzi fascykuły *Congregatio Decanorum* za poszczególne lata. Dwa pierwsze sprawozdania za rok 1950–1951 to statystyka archidiecezji: liczba dusz, innowierców, konwersje, liczba udzielonych sakramentów, powołania

kapłańskie i zakonne, kolędy. Do tych danych statystycznych nie dodano jednak ani słowa komentarza. Ich analiza przekracza ramy niniejszego omówienia. W każdym razie u progu stalinizacji w Polsce niekatolicy w Archidiecezji Gnieźnieńskiej stanowili w 1950 r. zaledwie 1,2 proc., a w 1951 r. 1,3 proc. ogółu mieszkańców. Nie ulega kwestii, iż *gros* mieszkańców interesującej nas archidiecezji pozostawało przy katolicyzmie. A jeśli już mowa o statystyce archidiecezji, to trzeba zaznaczyć, iż została ona utrzymana także w pozostałych sprawozdaniach, niekiedy w mniej rozbudowanej formie. Bez wątplenia bliższego zbadania wymaga sprawa znacznych rozbieżności między danymi statystyki państwowej a sprawozdawczością kościelną. I tak, na przykład, w Bydgoszczy w 1965 r., według statystyki państwowej, było około 253 tys. mieszkańców, zaś statystyki parafialne wymieniały tylko 189 117 dusz. Liczba „zagubionych” sięga zatem aż około 65 tys. osób. Być może, że niepokojącą liczbę „zagubionych” udałoby się zmniejszyć – postulowano w sprawozdaniu za 1965 r. – gdyby rządcy parafii na bieżąco weryfikowali liczbę swoich parafian oraz niekatolików zamieszkujących w parafii.

Poczynając od 1952 r., sprawozdania duszpasterskie były przygotowywane według pewnego schematu, zawierającego istotne kwestie życia duszpasterskiego i religijnego archidiecezji. I tak, charakterystyka przejawów tego życia w 1950 r. obejmowała: I Hasło duszpasterskie (obrona świętości niedzieli), II Duszpasterska opieka nad ministrantami, III Uświęcenie pracy, IV Kazania katechizmowe, V Nabożeństwa stanowe, VI Akcja Krzyża Św., VII Rekolekcje wielkopostne, VIII Przygotowanie do życia rodzinnego, IX Akcje specjalne (katechizacja, medytacje liturgiczne, akcja szkolenia matek, rekolekcje zamknięte itd.), X Zamierzenia na rok obecny [1953] w świetle sprawozdań, XI Zalecenia Wydziału Duszpasterstwa na obecny rok.

W latach 1957–1965 decydujący wpływ na pracę duszpasterską w Polsce, także Kościoła gnieźnieńskiego, wywierały Ślubowania Jasnogórskie z sierpnia 1956 r. Stały się one programem pracy Kościoła na najbliższe lata i miały przygotować naród na Tysiąclecie Chrztu Polski. Swoiste podsumowanie tej kilkuletniej, wytężonej pracy duszpasterskiej przyniósł Rok Milenijny 1966. W sprawozdaniu za ten rok wskazano na dodatnie objawy życia religijno-moralnego: wzrost życia eucharystycznego, frekwencji na Mszach św., frekwencji na katechizacji, przywiązanie do wiary. Nie ukrywano również objawów ujemnych, utrudniających pracę. Zaliczano do nich m.in.: alkoholizm, migrację ludności, lekceważenie Mszy św. w dni nakanane, naciski władz.

Od 1977 r. sprawozdania przybrały jeszcze bardziej pogłębioną i poszerzoną formę *Refleksji duszpasterskich na tle sprawozdań rocznych*. Refleksje te obejmowały: zadania roku, środki zwyczajne i nadzwyczajne ich realizacji, terytorium i Lud Boży, prezbiterium Kościoła gnieźnieńskiego oraz wspólnoty zakonne w archidiecezji, życie sakramentalne, paraliturgię (odpusty, sanktuaria maryjne, rekollekcje zamknięte, nabożeństwa tradycyjne, Soboty Królowej Polski), duszpasterstwo rodzin, duszpasterstwo specjalne. Wszystkie sprawozdania bądź refleksje przedstawiają wnikliwie obraz duszpasterstwa w najstarszej polskiej metropolii w czasach PRL. Oparte na sprawozdaniach rządców parafii i dziekanów, stanowią źródło o pierwszorzędnym znaczeniu, pozwalające wnikać w głąb misji realizowanej przez Kościół. Podzielałam zdanie Autora edycji, iż opublikowane materiały mogą służyć jako pomoc nie tylko do opracowania dziejów religijnych i społecznych Archidiecezji Gnieźnieńskiej, ale również do studiów interdyscyplinarnych. Właściwie każde z zagadnień poruszonych w sprawozdaniach może być przedmiotem osobnej monografii. Zgadzam się również, iż mogą one służyć jako ważna pomoc dydaktyczna dla studentów.

Z obowiązku recenzenta muszę wskazać na dostrzeżone usterki i błędy. I tak, brak mi zaznaczenia, czy publikowane materiały to oryginały, czy tylko kopie. Oczywiście pierwszą kongregację zwołał arcybiskup Mieczysław Ledóchowski na 21 sierpnia 1866 r., a nie, jak podano, na rok 1966 (s. XVIII). Przejrzenia wymagają liczby w tabelach statystycznych. Ile „dusz” było ostatecznie w archidiecezji w 1952 r.: 709 825 czy też 769 825 (s. 6, 7, 11). Wymienione drobne błędy nie osłabiają w niczym wysokiej oceny prezentowanej edycji. Będzie ona zapewne niezastąpioną do badań nad dziejami wewnętrznymi Kościoła. Sądzić również można, że zachęci inne diecezje do przedstawienia własnych pogłębionych dziejów.

Janusz Kutta